

فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره ۳۲، بهار ۱۳۹۰

نقش آفرینی اتاق‌های فکر در سیاستگذاری دفاعی – امنیتی

احمد آقاجانی^۱ و محمود عسگری^۲

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۱

تاریخ پذیرش: ۹۰/۳/۱۰

چکیده

دولتمردان برای اتخاذ تصمیم‌ها و راهبردهای مناسب، نیازمند تحلیل‌های معتبر بوده و ضمن آگاهی از بازخورد سیاست‌های تدوین شده گذشته، باید توان انتخاب بدیل‌های مناسب جهت سیاست‌ها و برنامه‌های خود را داشته باشند. از جمله سازوکارهایی که می‌تواند کمک قابل توجهی به دولت‌ها برای سیاستگذاری نماید، اتاق‌های فکر هستند. این مقاله در صدد پاسخگویی به این پرسش است که اتاق‌های فکر چه نقشی می‌توانند در سیاستگذاری‌های دفاعی – امنیتی ایفا نمایند؟ نویسندگان برای پاسخگویی به این پرسش، مطالبی را با روش اسنادی – کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع معتبر فارسی و لاتین گردآوری نموده‌اند. یافته این مقاله آن است که اتاق‌های فکر می‌توانند به روش‌های گوناگون به فرایند سیاستگذاری دفاعی کمک نمایند. در پایان این نکته مورد اشاره قرار می‌گیرد که افزایش ضریب بهره‌وری از ظرفیت‌های اتاق‌های فکر در سیاستگذاری دفاعی منوط به شبکه‌سازی آنهاست. از آنجا که تصمیم‌های راهبردی بخش دفاع، ماهیتی چندرشته‌ای دارد، یکپارچه‌سازی مراکز فکری پراکنده موجود در کشور، ما را به گونه‌ای سریع‌تر و بهره‌ورتر موفق به آزادسازی این ظرفیت‌ها و بهره‌برداری از آنان خواهد نمود.

واژگان کلیدی: سیاستگذاری، اتاق‌های فکر، ایده‌پردازی، تصمیم‌سازی، اطلاعات.

۱. عضو هیئت علمی سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی

۲. کارشناس ارشد علوم سیاسی از دانشگاه علامه طباطبایی

۱. کلیات

۱-۱. طرح مسئله

بشر همواره در پی تصمیم‌گیری‌های صحیح، خلق فرصت‌های نوین و افزایش قدرت برای بقا و ارتقای وضعیت و کیفیت زندگی خود و جامعه‌اش بوده است. با تغییر ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در قرن بیستم و پیچیده شدن هر چه بیشتر شرایط، این نیازها افزون‌تر و پاسخ‌گویی به آنها دشوارتر شده است. این دشواری‌ها برای دولت‌ها به عنوان متولیان اصلی مرتفع نمودن این نیازها، بسیار محسوس می‌باشد. محدود بودن امکانات در کنار ضرورت‌های امور اجرایی، شرایط پیچیده‌ای را برای دولتمردان ایجاد می‌نماید. این واقعیت در عرصه دفاع واجد حساسیت بیشتری است؛ چرا که شناخت مشکلات و نیازها و تصمیم‌گیری‌های به موقع و کارساز که ضمن حل مشکلات/نیازها، شرایط و فرصت‌های نوینی را فراروی نظام فراهم کند، مستلزم توانمندی‌های چندوجهی برای یک سیاستگذاری کارآمد است. تلاش برای رسیدن به این سطح از قابلیت‌ها، یکی از دغدغه‌های عمده نخبگان هر جامعه‌ای است. بخشی از چاره‌جویی‌ها برای فائق آمدن بر این مشکلات، در قالب اتاق‌های فکر، ظهور و بروز یافته است. با توجه به اینکه سیاستگذاری دفاعی - امنیتی مقوله پراهمیتی است، به اندازه‌ای که می‌تواند در سرنوشت کشورها اثرگذار باشد، بنابراین سیاستگذاری کارآمد و عملی در این حوزه، موضوع خطیری است که نیازمند وجود شرایط مناسب، برخورداری از تخصص‌های لازم و مواردی است که چندان با ماهیت دستگاه‌های اجرایی همخوانی ندارند. حال پرسش این است که چگونه می‌توان فرایند سیاستگذاری دفاعی - امنیتی را تسهیل نمود؟ آیا دولتمردان به تنهایی قادرند از عهده این مهم برآیند؟ آیا دانشگاه و اهل نظر به تنهایی می‌توانند در این زمینه راهگشا باشند؟

۱-۲. اهمیت و ضرورت موضوع

نخبگان ابزاری هر جامعه‌ای برای اتخاذ تصمیم‌ها و راهبردهای مناسب، نیازمند دسترسی به اطلاعات و تحلیل‌های معتبر بوده و ضمن آگاهی از بازخورد سیاست‌های تدوین شده گذشته، باید توان انتخاب بدیل‌های مناسب جهت سیاست‌ها و برنامه‌های خود را داشته باشند. اگر معضل جوامع در حال توسعه، فقدان اطلاعات معتبر و کامل است، در کشورهای پیشرفته، حجم انبوه اطلاعات، مشکل می‌باشد. گرچه دسته‌بندی، بررسی و تحلیل این اطلاعات، امری بسیار غامض می‌باشد، درک بعضی اطلاعات نیز نیازمند برخی تخصص‌ها می‌باشد. پیگیری و اجرای پاره‌ای دیگر از اطلاعات به لحاظ موانع ساختاری و محدودیت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، عملی نیست. آنچه بیان شد تنها گوشه‌ای از پیچیدگی‌های موجود بر سر راه تصمیم‌گیرندگان است. مدیریت کارآمد این فرایند از لحظه ورود اطلاعات تا تبدیل شدن آنها به سیاست مطلوب و عملی به تنهایی از عهده مجریان بر نمی‌آید. در چنین بستری است که نیاز به اتاق‌های فکر به عنوان میانجی احساس می‌شود.

با عنایت به کارویژه‌ها و ماهیت اتاق‌های فکر که هم‌افزایی و انباشت دانش و تجربه (تجمع اهل علم و عمل) خصیصه بارز آنها می‌باشد، این مراکز از این قابلیت برخوردارند که بتوانند «داده‌های» موجود را به اطلاعات و یا «اطلاعات» پژوهشگران را به «دانش» تبدیل نمایند و دولتمردان نیز از این دانش تولیدی در فرایند تدوین راهبرد دفاعی، حداکثر بهره‌برداری را نمایند. افزون بر آنچه بیان شد یکی از دلایل و ضرورت‌های ایجاد اتاق‌های فکر، کارایی ناقص دانشگاه‌ها می‌باشد. دانشگاه‌ها باید ضمن تربیت کارشناسان کشور در همه زمینه‌ها، به پژوهش‌های توسعه‌ای پرداخته و فضایی برای رشد اندیشه و خلاقیت فراهم کنند، در حالی در شرایط کنونی، مراکز دانشگاهی این کارویژه‌ها را ندارند. در چنین شرایطی، اتاق‌های فکر می‌توانند ضمن انجام وظیفه دانشگاه‌ها، به محلی برای جذب نخبگان کشور، تبدیل شوند.

هر چند اتاق‌های فکر در عرصه‌های گوناگون می‌توانند منشأ اثر باشند، ولی این اثرگذاری در حوزه دفاع حائز حساسیت بیشتری است. دفاع به عنوان یکی از وظایف دولت‌ها، امری بسیار پراهمیت و پیچیده است. یکی از ابزار اصلی رسیدن به وضعیت دفاعی مطلوب، تدوین راهبرد دفاعی مناسب است که این مهم در گرو استفاده از تجارب، تخصص‌ها و دیدگاه‌های متنوع می‌باشد. در چنین شرایطی است که اتاق‌های فکر به مثابه مراکز ایده‌پرداز می‌توانند کمک مؤثری به تدوین این راهبرد نمایند. دیگر ضرورت انجام این تحقیق آن است که در نشریه‌ها و کتاب‌ها موجود فارسی و انگلیسی، مطلبی در مورد این موضوع نگاشته نشده است.

۳-۱. پیشینه تحقیق

«چگونگی تعامل اتاق‌های فکر با نظامیان» عنوان مقاله‌ای است که به چگونگی اثرگذاری مؤسسه «رند» به عنوان یکی از اتاق‌های فکر، در سیاستگذاری‌های دفاعی می‌پردازد. این مؤسسه، سه مرکز تحقیق و توسعه تحت حمایت وزارت دفاع و با بودجه فدرال را اداره می‌کند. این مراکز، برنامه‌های تحقیقاتی دارند که توسط سازمان‌های غیرانتفاعی (و غیرتجاری) و طبق قراردادهای بلندمدت اداره می‌گردند. مراکز یادشده تخصص‌ها و توانمندی‌های ضروری برای حامیان خود را توسعه داده و حفظ می‌نمایند و بر مبنای منافع عمومی و به دور از هر گونه تعارض منافع واقعی و یا متصوره، به فعالیت می‌پردازند. ایجاد مؤسسه رند، نیروی هوایی آمریکا را قادر ساخت تا مشارکت‌های علمی غیرنظامی قابل ملاحظه‌ای را در جنگ جهانی دوم حفظ نموده و توسعه بخشد. به عنوان بخشی از برنامه بزرگ‌تر تحقیقاتی در مؤسسه رند، نیروی هوایی، توسعه تلاش تحلیلی راه‌گشایی را با هدف شناخت اتحاد شوروی سابق آغاز نمود. برخی از پژوهش‌های مؤسسه رند، توسعه راهبرد، رهنامه و سامانه‌های نظامی اتحاد شوروی را مورد توجه و بررسی قرار دادند. مراکز تحقیق و توسعه برخوردار از بودجه فدرال مؤسسه رند، دارای

نقش ویژه‌ای در زمینه کمک به رفع نیازمندی‌های تحقیقاتی و تحلیلی حامیان خود در وزارت دفاع هستند. پس از ۱۱ سپتامبر، پژوهش‌ها و تجزیه و تحلیل‌های مؤسسه رند، نقش مهمی را در زمینه کمک به بهبود خط‌مشی و تصمیم‌گیری دولت در موضوع تروریسم ایفا می‌کند (Rich, November 2002).

در تحقیق دیگری، نقش اتاق‌های فکر در گسترش پیمان ناتو مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. نویسنده مقاله این پرسش را مطرح نموده که پس از فروپاشی ابرقدرت شرق، هدف ناتو در جهانی که خالی از کمونیسم و تهدید شوروی است، چه باید باشد؟ تحت تأثیر اقدام‌های اتاق‌های فکر، این پاسخ ارائه شد که ناتو به اروپای مرکزی و شرقی گسترش یابد. چرا اتاق‌های فکر نقشی چنین کلیدی در این بحث ایفا نموده‌اند؟ نویسنده در پاسخ می‌گوید که مدیران و تصمیم‌گیران، دچار اشتغال بیش از حد به واسطه موضوع‌ها و الزام‌های عملیاتی کوتاه‌مدت هستند. هنگامی که یک تحلیلگر در خارج از دستگاه اداری و یا در یک اتاق فکر که در آن، ساختار انگیزش بسیار متفاوت است، به سر می‌برد، اندیشه‌ورزی کلان و یا خارج از چارچوب‌های سنتی، بسیار آسان‌تر است. همچنین بسیاری از بازیگران در دولت ایالات متحده در آن زمان برای دریافت درون‌داده‌ها و تحلیل‌های بیشتر، توجه خود را به کارشناسان خارج از دستگاه دولتی معطوف ساختند (Asmus, November 2002).

«بنیاد هریتیج و تأثیرگذاری بر موضوع دفاع موشکی» عنوان مقاله دیگری است که به موضوع اثرگذاری اتاق‌های فکر بر سیاست‌گذاری‌های دفاعی پرداخته است. به نظر نگارنده، بنیاد هریتیج از شیوه‌های مختلفی به منظور تأثیر نهادن بر فرایند سیاست‌گذاری درباره دفاع موشکی در واشنگتن بهره‌گیری نمود. شیوه نخست، انتشار جزوه‌های موجزی با عنوان «یادداشت‌های پشت‌پرده‌ای‌ها و اجرایی‌ها درباره موضوع‌های دقیق مربوط به دفاع موشکی» بود. این جزوه‌ها هر زمان که کنگره و یا قوه مجریه در صدد اتخاذ تصمیم‌های مهمی در زمینه این موضوع‌ها می‌شد، انتشار می‌یافت. دیگر شیوه‌های

تأثیرگذاری شامل برگزاری جلسه‌های توجیهی عمومی و خصوصی برای اعضای کنگره و ستادهای آنان، شهادت دادن در جلسه‌های استماع کنگره، جلسه‌های اطلاع‌رسانی برای رسانه‌ها و حمایت از مجموعه متنوعی از سخنرانی‌ها درباره موضوع دفاع موشکی بود (Spring, November 2002).

در مقام ارزیابی این آثار باید گفت در وهله نخست، این تحقیق‌ها مربوط به کشور آمریکا هستند. نکته دیگر آنکه در این تحقیق‌ها بر روی یک مرکز و اغلب، یک موضوع خاص، تمرکز شده است. بنابراین اشاره‌ای به کارویژه‌های اتاق‌های فکر در فرایند سیاستگذاری دفاعی نشده است. نکته مهم‌تر اینکه تحقیقی در زمینه اثرگذاری اتاق‌های فکر در سیاستگذاری دفاعی جمهوری اسلامی ایران انجام نشده است.

۴-۱. پرسش تحقیق

اتاق‌های فکر چه نقشی می‌توانند در سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی ایفا نمایند؟

۵-۱. نوع و روش گردآوری اطلاعات تحقیق

این تحقیق از نوع تبیینی - توصیفی بوده و اطلاعات آن از روش اسنادی - کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع معتبر فارسی و لاتین گردآوری شده است.

۶-۱. سازماندهی تحقیق

در راستای پاسخ‌گویی به این پرسش، ابتدا اتاق‌های فکر، تعریف شده و به برخی کارکردهای آنها اشاره می‌شود. در ادامه، چارچوبی نظری تحقیق ارائه شده و در بخش بعدی، مباحثی در مورد اثرگذاری اتاق‌های فکر بر سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی به‌طور نظری ارائه می‌شود. بررسی کارویژه اتاق‌های فکر در فرایند سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران از دیگر مطالب این مقاله است. در انتها نیز یافته‌های نویسندگان بیان می‌گردد.

۲. تعریف و کارکردهای اتاق‌های فکر

۲-۱. تعاریف

واژه اتاق‌های فکر برای اولین بار در اواخر دهه ۱۹۴۰ از سوی آمریکایی‌ها مطرح شد و به تدریج وارد ادبیات علوم سیاسی و مدیریتی گردید. در دوران دومین جنگ جهانی، مسئله تقویت توان دفاعی و مدیریت امنیت در نقاط مختلف جهان، نیاز به بهره‌گیری از نظرات متخصصان را بیش از پیش افزایش داد. در بستر چنین احساس نیازی بود که مؤسسه‌هایی همچون بنیاد «رند» در سال ۱۹۴۷ تأسیس شدند و به عنوان اتاق فکر به فعالیت پرداختند. در دهه ۱۹۶۰ دامنه کاربرد اصطلاح اتاق فکر وسعت بیشتری یافت و از آن برای توصیف متخصصانی استفاده شد که سیاست‌های گوناگون را در عرصه‌های مختلف پیشنهاد می‌کردند. پس از دهه ۱۹۷۰ نیز از واژه اتاق فکر برای نامیدن هر نوع مؤسسه تحقیقاتی استفاده شد که به پژوهش درباره مسائل متنوع فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مشغول بود. پس از این مقطع، این قبیل مراکز در دیگر کشورهای جهان افزایش یافتند (Abelson, 1996).

از سوی دیگر، اگر اتاق‌های فکر در کشورمان پدیده‌ای (تقریباً) نوظهور تلقی می‌گردد، ولی در سایر کشورها برخی از این اتاق‌های فکر، سابقه‌ای چند ده‌ساله دارند. طبیعی است ساختارهایی با این قدمت، از ظرفیت و توانمندی بیشتری برای تأثیرگذاری بر روند سیاستگذاری‌ها برخوردار خواهند بود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد ۵۰۸۰ اتاق فکر در ۱۶۹ کشور وجود دارند که پراکندگی جغرافیایی آنها این گونه است: ۲۷۴ اتاق فکر در آفریقا (۵/۳۹٪)، ۴۰۸ اتاق فکر در آمریکای لاتین (۸/۰۳٪)، ۱۱۹۸ اتاق فکر در اروپای غربی (۲۳/۵۸٪)، ۴۸۳ اتاق فکر در اروپای شرقی (۹/۵۱٪)، ۶۰۱ اتاق فکر در آسیا (۱۱/۸۳٪)، ۱۹۲ اتاق فکر در خاورمیانه (۳/۷۷٪) و ۱۹۲۴ اتاق فکر در آمریکای شمالی (۳۷/۷۹٪) (McGann, 2007: 2). درباره دلایل افزایش تعداد اتاق‌های فکر می‌توان به مواردی همچون «وقوع انقلاب ارتباطی -

اطلاعاتی»، «پایان یافتن نسبی انحصار حکومت‌ها بر اطلاعات»، «چالش‌های حکومت‌ها در اعتمادآفرینی»، «جهانی شدن و افزایش بازیگران غیرحکومتی»، «باز شدن فرایند تصمیم‌سازی در حکومت‌ها»، «افزایش تقاضا برای اطلاعات و تحلیل‌های مستقل از حکومت‌ها» اشاره کرد.

پس از این مباحث که بیشتر معطوف به چگونگی شکل‌گیری اتاق‌های فکر بود، در ادامه به برخی از تعریف‌های ارائه شده در مورد این مفهوم اشاره می‌شود. استروب تالبوت، رئیس مؤسسه مطالعاتی بروکینگز^۱ آمریکا، این تعریف را از اتاق‌های فکر ارائه می‌کند: «اتاق‌های فکر، اعتبار و مطلوبیت عقایدی که پایه‌های سیاست را تشکیل می‌دهند، بررسی کرده و ایده‌های جدیدی را که ممکن است، سیاست‌های آتی را بنیان گذارند، گسترش می‌دهند» (امیری، تابستان ۱۳۸۴: ۸۵).

ریچارد هاس، از صاحب‌نظران مطرح مسائل سیاسی آمریکا، معتقد است که: «اتاق‌های فکر، مؤسسات مستقلی هستند که به انجام تحقیق و تولید دانش در حوزه سیاست می‌پردازند» (Murray, May 2000).

اندرو ریچ^۲ نیز اتاق‌های فکر را این گونه توصیف می‌نماید: «آنها سازمان‌های غیر انتفاعی و مستقلی هستند که به‌گونه‌ای اصولی بر تخصص‌ها و ایده‌ها برای کسب حمایت و تحت تأثیر قرار دادن فرایند سیاست‌سازی تکیه دارند» (Rich, 2004: 11).

در مجموع از آنجا که اتاق‌های فکر به گونه قابل ملاحظه‌ای در مقیاس، منابع مالی، ترکیب اداری و حوزه‌های تخصصی با یکدیگر متفاوتند و موضوعات تحقیقاتی متنوعی را در دستورکار قرار می‌دهند، هیچ تعریف واحدی نمی‌تواند به طور مناسبی تمامی نقش‌ها و

1. Brooking Institution
2. Andrew Rich

وظایفی را که این سازمان‌ها به انجام می‌رسانند، تبیین نماید (Abelson, 1996: 4). با وجود این، نویسنده، تعریفی که در ادامه ارائه شده است را برای پذیرش، مناسب می‌داند.

«اتاق‌های فکر، سازمان‌هایی هستند که تحقیقات سیاست‌محور انجام می‌دهند، مسائل بین‌المللی و داخلی را تحلیل می‌کنند و به دولتمردان و سیاست‌سازان مشاوره ارائه می‌دهند» (McGann, 2007).

۲-۲. کارکردها

درباره کارکردهای اتاق‌های فکر نیز می‌توان به این مطالب اشاره کرد. اتاق‌های فکر به‌عنوان پلی بین دانش و قدرت، سازوکار مناسبی برای به‌کارگیری فکر، ایده، علم و دانش در راستای خدمت به قدرت هستند و سیاستگذاران را از نیروی دانش و خرد خود منتفع می‌گردانند. به هر حال اتاق‌های فکر با مأموریت اصلی پشتیبانی فکری و مشاوره‌ای از سیاستگذاران و تصمیم‌گیرندگان حکومتی و با هدف سیاست‌پژوهی متولد شدند.

بنابراین اتاق‌های فکر، مؤسساتی هستند که به ارائه مشاوره و ایده برای مسائل ملی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی می‌پردازند. به گمان گروهی دیگر، اتاق‌های فکر از گروهی بین‌رشته‌ای از مشاوران متخصص تشکیل می‌شوند. در مجموع اتاق‌های فکر، مراکزی هستند که تحقیقات کاربردی انجام می‌دهند.

بر مبنای آنچه بیان گردید باید اذعان کرد که دامنه و گستره عملکرد اتاق‌های فکر می‌تواند در برگیرنده موضوع‌های متعدد و متنوعی بوده و فهرست بلندی را بر آن تنظیم کرد. به‌منظور رسیدن به نتیجه‌ای مشخص، به نظر می‌رسد دسته‌بندی این کارکردها راه‌حل مناسبی است. به طور کلی این مؤسسات دارای سه وظیفه عمده می‌باشند:

- (۱) وظیفه نخست، تشخیص و تعریف مسائل، روندها، ارزیابی امور رخ داده و یا در شرف وقوع، ارائه تحلیل در مورد پدیده‌ها و امور مورد نظر سیاستمداران می‌باشد.
- (۲) کارویژه دوم، پردازش ایده‌هایی در مورد مسائل مبتلا به و مورد نیاز و تبدیل آنها به سیاست‌ها و برنامه‌هایی اجرایی و مطلوب است (Smallman, 4 April 2003).

- (۳) کارکرد سوم، نقش آفرینی در مقام یک نهاد ارزیابی‌کننده و نقاد سیاست‌های اعلامی و اجرایی دولت است.
- برخی پژوهشگران از زاویه دیگری کارکرد اتاق‌های فکر را مورد توجه قرار داده‌اند. از دید آنها کارویژه این اتاق‌های فکر می‌تواند موارد زیر باشد:
- (۱) این اتاق‌های فکر می‌توانند به‌عنوان گروه‌های واسط بین حوزه حکومتی و عرصه اجتماعی نقش آفرین باشند؛
- (۲) کارکرد این اتاق‌های فکر می‌تواند اعتمادسازی در نهادهای عمومی و سازمان‌دهی ارتباط آنان با حکومت باشد؛
- (۳) اتاق‌های فکر می‌توانند به‌عنوان گروه‌های غیررسمی و مستقل در جامعه سیاسی به ایفای نقش بپردازند؛
- (۴) آنها می‌توانند در طبقه‌بندی، ارزیابی و تصویب موضوع‌ها و برنامه‌های سیاسی مؤثر در حکومت نقش داشته باشند؛
- (۵) این اتاق‌های فکر قادرند با تحلیل و تفسیر موضوع‌ها، حادثه‌ها و سیاست‌هایی که از راه مطبوعات و رسانه‌ها به آگاهی حوزه اجتماعی رسیده، در جامعه جریان‌های فکری ایجاد نمایند؛
- (۶) آنها می‌توانند با برگزاری گردهمایی‌های تخصصی به تبادل اطلاعات بین مجموعه‌های اجرایی گوناگون کمک کنند؛
- (۷) همچنین آنها قادرند به‌عنوان مرکز اطلاع‌رسانی ایفای نقش نموده و افرادی را معرفی نمایند که می‌توانند به‌عنوان کارگزار حکومتی در قوه مجریه و مقننه فعالیت نمایند. به همین دلیل برخی از پژوهشگران، اتاق‌های فکر را به‌عنوان «مرکز انتظار حکومت‌داری»^۱ می‌نامند (McGann, 2007).
- بنابر آنچه گفته شد اتاق‌های فکر پلی بین جامعه، دولت و علم هستند (Stone, 2004). با توجه به چنین جایگاهی است که می‌توان به نقش پُراهمیت این مراکز در ساماندهی

حرکت جامعه پی برد. البته ایفای نقش میانجی بین سه عنصر اساسی جامعه، دولت و علم مستلزم برخورداری از ظرفیت‌های بالا و چندجانبه می‌باشد.

۳. مبانی نظری

پیچیدگی شرایط، یک واقعیت غیرقابل انکار در دنیای امروز است. این پیچیدگی که از یک سو ناشی از افزایش متغیرهای مؤثر در وقوع تحولات بوده و از سوی دیگر ناشی از وابستگی متقابل حوزه‌ها (داخلي و خارجي) و عرصه‌ها (فرهنگی، سیاسی و اقتصادی) است، در حال افزایش می‌باشد. سرعت تحولات نیز به عنوان یکی دیگر از ویژگی‌های عصر کنونی، شرایط خاصی را ایجاد کرده است. سیاستگذاری به‌ویژه در حوزه دفاع که از جمله امور تخصصی و پیچیده تلقی می‌گردد، در چنین شرایطی، دشوار خواهد بود. این در حالی است که با توجه به آثار و پیامدهای مترتب به اجرای هر سیاست، ضرورت دقت و همه‌جانبه‌نگری در سیاستگذاری امری اجتناب‌ناپذیر است. هر چند محققان گوناگون، اثرگذاری اتاق‌های فکر را با رویکردهایی مانند «اتاق‌های فکر به‌مثابه سازمان‌های نخبه»، «بررسی اتاق‌های فکر از منظر کثرت‌گرایی (یک صدا در میان صداهای دیگر)»، «مطالعه اتاق‌های فکر با رویکردی نهادی» مطالعه نموده‌اند، ولی به نظر می‌رسد رویکرد «اتاق‌های فکر به‌مثابه سازوکاری اثرگذار در فرایند سیاستگذاری» با توجه به موضوع مقاله مناسب‌تر باشد (Abelson, 2002: 49-57). از این رو اشاره‌ای به ماهیت سیاستگذاری، نقطه‌عزیمت مناسبی برای ورود به مباحث نظری خواهد بود.

برای سیاستگذاری، بازیگران در مورد دو بُعد اساسی «مطلوبیت»^۱ و «احتمال»^۲ به محاسبه پرداخته و به فرض اینکه عقلایی باشند، سعی در بیشینه‌سازی مطلوبیت مورد انتظار دارند. به بیانی سیاستگذاری، فرایندی است که از سه بخش، شناسایی وضع موجود،

1. Utility
2. Probability

شناسایی آینده‌های ممکن و مطلوب و در نهایت، مشخص کردن راه‌های رسیدن از وضع موجود به آینده ممکن و مطلوب، تشکیل شده است. این مرحله در واقع مرحله «پیش‌تصمیم‌گیری» می‌باشد؛ چرا که تصمیم‌گیری مقوله‌ای است که در حیطه اختیارات و توانمندی دولت قرار دارد. به عبارتی اگر بپذیریم فرایند تصمیم‌گیری چیزی جز سنجش هزینه - فرصت‌های گزینه‌های مختلف نمی‌باشد، بنابراین پیش‌درآمد آن، وجود گزینه‌های بدیلی است که قادرند موضوع این بررسی و انتخاب قرار گیرند. بر مبنای آنچه گفته شد می‌توان ادعان داشت که سیاستگذاری (تصمیم‌سازی) فرایندی است که در نتیجه آن، گزینه‌های مختلف تحلیلی - راهبردی مستند به توان علمی - تجربی بدنه کارشناسی جامعه، تولید و عرضه می‌گردد. به عبارت دیگر، سیاستگذاری (تصمیم‌سازی) فرایندی به‌مراتب فراخ‌تر از تصمیم‌گیری است که بیانگر اتصال بدنه کارشناسی جامعه با ساختار رسمی قدرت در مقام تصمیم‌گیری می‌باشد. نقش‌آفرینی اتاق‌های فکر، در این مرحله قابل تعریف است. به عبارتی اتاق‌های فکر می‌توانند از ارکان استوار مرحله تصمیم‌سازی باشند.

۲-۱. الگوهای تصمیم‌گیری و اتاق‌های فکر

ظرفیت‌ها و جذابیت‌های فرایند تصمیم‌گیری باعث شده است تا اندیشمندان مختلف از زوایای گوناگون به بحث در خصوص آن بپردازند. نتیجه این مجاهدت‌های علمی، تولید و عرضه الگوها و رویکردهای متفاوت در حوزه تصمیم‌گیری می‌باشد (سیف‌زاده، ۱۳۷۵).

از آنجا نظریات مربوط به تصمیم‌گیری، چگونگی اتخاذ تصمیمات را نیز مورد نظر قرار می‌دهند، بنابراین می‌توان با مطالعه آنها، به این نتیجه رسید که آیا این نظریه‌ها برای اتاق‌های فکر در مرحله سیاستگذاری (تصمیم‌سازی) نقشی قائل هستند یا خیر؟ در ادامه ضمن اشاره‌ای مختصر به هر یک از این الگوها، جایگاه و نقش اتاق‌های فکر در آنها بررسی می‌گردد.

۱-۲-۱. الگوی بازیگر عقلانی^۱

این الگو، دولت را به مثابه کانون قدرت، مرجع تصمیم‌گیری می‌داند. از آنجا که دولت‌ها بازیگرانی عاقل هستند، پس چراغ راهنمای آنها در سیاستگذاری‌ها، حداکثرسازی منافع می‌باشد. بازیگران همواره بهترین بدیل را بر مبنای محاسبه پیامدها، مطلوبیت‌ها و احتمال‌ها انتخاب می‌کنند. سایمون^۲ از اندیشمندان معروف این الگو، با به‌کارگیری مفهوم رفتار بسنده‌جویی^۳، معتقد است سیاستگذاران، در پیش روی خود، ماتریسی تشکیل نمی‌دهند که تمامی بدیل‌های قابل دسترسی و ارزیابی احتمال‌ها مربوط به پیامدهای مورد انتظار را به آنها نشان دهد. او بر این باور است که واحدهای تصمیم‌گیری تنها تا زمانی به ارزیابی بدیل‌ها می‌پردازند که به بدیلی که از حداقل میزان قابل قبول بودن برخوردار باشد، دست یابند. به نظر او، محدودیت مادی و غیرمادی تصمیم‌گیران به عنوان ایجادکنندگان بدیل‌ها، تحلیل‌کنندگان اطلاعات و ارائه‌کنندگان راه‌حل‌ها برای مشکلات، فرایند تصمیم‌گیری را با محدودیت مواجه می‌کند. به دلیل این محدودیت‌ها، عمل عقلانی مستلزم ساده‌سازی الگوهاست که این موضوع باعث می‌شود در تصمیم‌گیری، هدف اصلی حل مشکل باشد (Simon, 1960: 63-77). در مجموع هر چند تصمیم‌سازان باید منافع و پیامدهای اتخاذ تصمیم‌ها را ارزیابی نمایند، ولی به دلیل آنکه در بیشتر موارد تصمیم‌گیران، کارشناسان (اتاق‌های فکر) محدودی را برای عرصه‌های گوناگون در اختیار دارند، بنابراین اغلب رهبران به مشاوران خود روی می‌آورند. واقعیت آن است که اتاق‌های فکر ایده‌های خود را به تصمیم‌گیران منتقل می‌کنند، ولی از آنجا که اتاق‌های فکر اغلب این کار را از راه برگزاری همایش‌ها، انتشار مجله‌ها و کتاب‌ها و دیگر مجاری، (به طور غیرمستقیم) انجام می‌دهند، احتمال دارد نقش آنها در مباحث مهم سیاسی نادیده گرفته شود. بنابراین اتاق‌های فکر، نقش و جایگاه چندانی در این رویکرد ندارند (Abelson, 1996: 106-107).

---

1. The Rational Actor Model

2. Simon

3. Satisficing Behavior

۲-۲-۱. الگوی دیوان‌سالارانه تصمیم‌سازی

گراهام آلیسون^۱ از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان این الگو می‌باشد. او دو الگوی «روند سازمانی» و «سیاست دیوان‌سالارانه» را مطرح می‌کند. الگوی روند سازمانی در نظریه تصمیم‌گیری آلیسون، مبتنی بر این مفروض است که حکومت یک کشور، مجموعه‌ای یکپارچه نیست. برعکس، حکومت متشکل از هرمی از سازمان‌های مختلف تصمیم‌گیری است. بنابراین تصمیم‌ها به ناچار از مجرای این سازمان‌های مسئول می‌گذرد. به عبارتی تصمیم‌ها کمتر عقلانی بوده و بیشتر به‌عنوان برون‌داده‌های مستقل چند سازمان بزرگ در نظر گرفته می‌شود که رهبران تا حدودی آنها را هماهنگ می‌سازند. آلیسون در الگوی سیاست دیوان‌سالارانه خود بیان می‌دارد که تصمیم‌گیری، یک بازی قدرت است. او نشان می‌دهد که چگونه دولتمردان با استفاده از سازمان‌ها و روش‌های متفاوت، تلاش می‌نمایند بر تصمیم‌ها اثرگذاری داشته باشند. نقش و موقعیت آنها تابعی از جایگاه آنها در سلسله مراتب سازمانی و توانایی آنها در اقناع همکارانشان و... است (آلیسون، ۱۳۶۴).

در مجموع این الگو نیز مراکز و سازمان‌هایی (مانند اتاق‌های فکر) که خارج از نظام دیوان‌سالاری عمل می‌کنند را نادیده می‌گیرد. هر چند در این الگو، اتاق‌های فکر در صدد نفوذ و اثرگذاری بر افکار عمومی بوده و تلاش فراوانی را برای گسترش روابط خود با حکومت انجام می‌دهند (Abelson, 1996: 109-110).

۳-۲-۱. الگوی روان‌شناسی تصمیم‌سازی

برخی از اندیشمندان مانند استین‌برونر^۲ معتقدند الگوی بازیگر عقلانی نمی‌تواند به تنهایی توضیح دهد که چرا دولت‌ها در سراسر تاریخ، سیاست‌هایی را پیگیری نموده‌اند که منطق تحلیلی، آنها را رد می‌نمود. در این رابطه می‌توان به حمله ژاپن به ناوگان

1. Graham Allison

2. Steinbruner

آمریکا در پرل هاربر و بسیج ارتش مصر پیش از در گرفتن جنگ شش روزه ژوئن ۱۹۶۷ اشاره کرد. به عقیده او تصمیم‌گیرندگان، درگیر محاسبه‌های ذهنی پیچیده نمی‌شوند، بلکه برای حل مشکلات سیاسی بر سازوکارهای بقا تکیه می‌نمایند. او که نظریه رایانیک (سایبرنتیکی)^۱ را پیشنهاد نموده، استدلال می‌کند تصمیم‌گیران با حذف تنوع، چشم‌پوشی از محاسبه‌های پیچیده در مورد محیط و دنبال کردن تعدادی متغیر ساده که موجب تعدیل رفتار می‌شوند، با موقعیت‌هایی سروکار دارند که ما آنها را ساده می‌خوانیم، ولی با این حال از پیچیدگی خاص خود برخوردارند. سیاست‌سازان، گروه کمی از متغیرهای تعیین‌کننده را زیر نظر گرفته و به دنبال کاهش عدم قطعیت به وسیله نگاه داشتن این متغیرها در داخل محدوده‌های قابل تحمل هستند. سلسله رفتارهای تصمیم‌گیری کمتر به تحلیل فکری و بیشتر به تجارب گذشته‌ای مربوط است که زاینده رویکردی شهودی در مورد حل مسائل است (Steinbruner, 1974).

برپایه مطالب بیان شده می‌توان به این استنباط رسید که هر چند اتاق‌های فکر قادر هستند به محیط اتخاذ خط‌مشی‌ها شکل دهند، ولی اندیشمندان این الگو توجه چندانی به این موضوع نداشته و جایگاهی را برای اتاق‌های فکر قائل نمی‌شوند (Abelson, 1996: 113).

۴-۲-۱. الگوی سامانه‌ای (سیستمی) تصمیم‌گیری

با وجود آنکه هر یک از این الگوها دارای ارزش خاصی هستند، ولی با توجه به اقبال محققان در استفاده از نظریه سامانه‌ای (سیستمی)، به نظر می‌رسد این الگو از قدرت تبیینی بیشتری برخوردار است. در قالب این رویکرد، تصمیم‌سازی به مثابه جزء مهمی از فرایند «طرح موضوع تا حل مسئله» مطرح است که در عمل، اغلب مراکز تحقیقاتی و اتاق‌های فکر می‌توانند در این فرایند به ایفای نقش پردازند.

در مجموع به نظر نگارنده با الگوی اخیر بهتر می‌توان به توصیف نقش اتاق‌های فکر در سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی پرداخت. از این‌رو مطالب این نوشتار بر مبنای این الگو به نگارش درآمده است.

۳. اثرگذاری اتاق‌های فکر بر سیاستگذاری دفاعی - امنیتی

شناخت محیط، روندها، فرصت‌ها و تهدیدها به‌عنوان الزام‌های سیاستگذاری دفاعی از جمله اموری هستند که نیاز به مطالعات گسترده و طولانی دارند. مسئولان هر چند باید دارای بینش راهبردی باشند و بتوانند تحلیلی سنجیده و معتبر از محیط و فرایندهای موجود ارائه نموده و فرصت‌ها و تهدیدها را تعریف نمایند، ولی با توجه به این اصل که استفاده از دیدگاه‌های مختلف، باعث فهم و درک بهتر امور می‌گردد و اینکه در بیشتر مواقع، کارگزاران درگیر فعالیت‌های اجرایی و رتق و فتق امور روزمره بوده و کمتر فرصت برقراری رابطه با پژوهشگران/پژوهشگاه‌ها را دارند، بنابراین وجوب نقش‌آفرینی مؤسسه‌های پژوهشی همچون اتاق‌های فکر به منظور پُر کردن این خلأ، مبرهن می‌باشد (Abelson, 1996: 113).

از سوی دیگر دانشگاهیان و محققان نیز که در اغلب موارد از دانش کافی به منظور ارائه راهکار برای حل مشکلات جامعه برخوردار هستند، به دلیل نبود رابطه اندامواره با دستگاه اجرایی و فقدان مجاری ارتباطی، با حوزه سیاست‌سازی و تصمیم‌گیری تعاملی ندارند. در پاره‌ای از مواقع نیز اگر مسئول اجرای برخی پروژه‌های تحقیقاتی برای دستگاه‌های اجرایی می‌شوند، به دلایل فوق یا تحقیقات آنها در فضایی انتزاعی به نگارش درآمده و یا حداکثر دارای برخی توصیه‌های کلی است.

به عقیده نگارنده، فرایند امور دفاعی دارای سه بخش اصلی نظریه، سیاست/راهبرد و اجرا می‌باشد. ضمن بیان این نکته که فرایند یادشده، یک مجموعه و کلیت بوده و این برش‌های فرضی، اغلب جنبه انتزاعی دارند، باید خاطر نشان کرد که اتاق‌های فکر به‌عنوان

حلقهٔ رابط بین دانشگاه و دولت می‌تواند در اجزای اول و دوم نقش حائز اهمیتی داشته باشند. بنابراین نقش اتاق‌های فکر در فرایند سیاستگذاری دفاعی موضوعی انکارناپذیر است و بسیاری از پژوهشگران نیز این مطلب را تأیید می‌نمایند (Ranquet, Winter 1997: 5-8). در ادامه، مطالبی در خصوص توانایی‌های آنها بیان می‌گردد. این توانمندی‌ها در واقع کارکرد اصلی و عمدهٔ اتاق‌های فکر در فرایند سیاستگذاری دفاعی می‌باشد.

۳-۱. توان تحقیقات بین‌رشته‌ای در سیاستگذاری دفاعی

هرچند تصمیم و سیاست، نیازمند پژوهش است (برقی، زمستان ۱۳۷۶ و بهار ۱۳۷۷: ۱۴۶-۱۳۶)، ولی تدوین سیاست‌ها (به خصوص در بخش دفاع) در محیط و شرایط پیچیدهٔ کنونی مستلزم بهره‌گیری از مطالعات و تحقیقاتی است که از ابعاد مختلف به آن موضوع پرداخته باشند. بدیهی است این نگرش چندبُعدی تنها از طریق برخورداری از تخصص‌های گوناگون به دست می‌آید. منتفع شدن از این مزیت تنها با به‌کارگیری افرادی با تخصص‌های متنوع حاصل می‌گردد. چنانچه سیاستی بر مبنای چنین رویکردی اتخاذ نشده باشد، نمی‌توان به کارایی و موفقیت آن خوش‌بین بود.

مراکز پژوهشی و اتاق‌های فکر با توجه به دارا بودن ویژگی‌های زیر می‌توانند از بهترین کانون‌های مؤثر و مرجع در امر سیاستگذاری و تدوین راهبردهای دفاعی باشند. اتاق‌های فکر اغلب «هم‌اندیش» هستند. همان گونه که بیشتر اشاره شد با نقش‌آفرینی متغیرهای فراوان، گسترش عوامل و بازیگران دخیل در سیاستگذاری و پیچیده‌تر شدن شرایط، استفاده از اندیشه‌های متنوع و تخصصی، امری گریزناپذیر شده است؛ چرا که بهترین ایده‌ها از بطن هم‌اندیشی‌ها و جمع‌اندیشی‌ها حاصل می‌شود. در کانون‌های علمی، دغدغهٔ اصلی، تولید ایده و کشف و شناسایی راه‌حل‌هایی برای مشکلات اساسی راهبردی است.

اتاق‌های فکر که در سطحی راهبردی فعالیت می‌نمایند، همواره به سوی پرورش سیاست‌ها و راهبردهای مورد نیاز جامعه گرایش دارند، که در این بین، سیاستگذاری دفاعی

دارای جایگاه ارزنده‌ای می‌باشد. از آنجا که اتاق‌های فکر در سلسله مراتب رسمی تصمیم‌گیری قرار ندارند در اغلب موارد قادرند به دور از تنش‌های متداول در سیاستگذاری، پس از انجام مطالعات و بررسی‌های لازم، به تدوین و ارائه طرح‌های پیشنهادی و سازنده خود، به منظور نیل به وضعیت دفاعی مناسب با استفاده بهینه از منابع موجود بپردازند.

۲-۳. توان ساماندهی تحقیقات در فرایند سیاستگذاری دفاعی

در شرایط کنونی حل معضلات و مسائل در گرو پی‌ریزی شالوده‌سازمانی متناسب می‌باشد. برای مثال گسترش یک رشته از فناوری حیاتی، نیازمند تحمل مشقت تأسیس یک مرکز پژوهشی است. پاسخ‌گویی به دغدغه سیاست‌سازی‌های راه‌گشا و تولید اندیشه‌ها و ایده‌های بدیع نیز منوط به نوعی سازماندهی است که با ماهیت و پیچیدگی‌های راهبردپردازی همخوانی داشته باشد. تنها در این صورت است که هنر و مهارت سیاستگذاری را به دست آورده و می‌توانیم آن را درونی و بومی نماییم.

از طرفی اگر به تعبیری «حال» (اکنون)، «فوریت» دارد، ولی «فردا» دارای «اهمیت» است. منطق نیز حکم می‌کند که باید بین این دو ارتباطی ناگسستنی برقرار باشد. در پرتو برقراری تعامل سازنده بین این دو، که از محل تدوین سیاست‌های خردمندان به دست می‌آید، شاهد آینده‌ای مطلوب خواهیم بود. پرواضح است که طرح‌ریزی سیاست‌هایی که موجب تحقق «دفاعی همه‌جانبه» گردد، نمی‌تواند تنها از سوی دستگاه دیوان‌سالاری کشور به دست آید؛ چرا که تحقق این امر نیازمند دانش و دانشمندان ویژه‌ای است که با اتاق‌های فکر ارتباط اندامواره‌ای دارند. با توجه به این مطلب، سیاستگذاری دفاعی نیز نیازمند بنیان نهادن سازمانی خاص بوده که از قبل آن بتوان به خط‌مشی‌های همسو با هدف مورد نظر دست یافت. مراکز پژوهشی و اتاق‌های فکر که از این قابلیت‌ها برخوردارند، می‌توانند در این حوزه کارساز باشند.

۳-۳. توان تبیین ارزش‌ها، تولید نظریه و تدوین سیاست

تبیین ارزش‌های بنیادین، گام نخست برای تدوین راهبردهاست. مبانی خط‌مشی‌ها، ارزش‌ها هستند. بی‌توجهی نسبت به این امر و یا نداشتن شناخت صحیح از ارزش‌های واقعی، می‌تواند نتایج ناگواری در برداشته باشد. نقش‌آفرینی ارزش‌ها در تعیین معیارهایی برای گزینش خط‌مشی (سیاست) مناسب است؛ سیاستی که به ما نشان می‌دهد با چه ابزاری به هدف‌های مورد نظر خواهیم رسید. بحث ارزش‌ها نیز ربط وثیقی با جهان‌بینی‌ها دارد و جهانی‌بینی‌ها، مولد بینش‌های راهبردی هستند و این بینش به مؤلفه‌های سیاست (ابزار، شیوه‌ها و اهداف) معنا و جهت می‌دهد. راهبردهای دفاعی، گریزی از تعیین ارزش‌های مناسب برخاسته از فرهنگ اسلامی - ملی جامعه ندارند. استخراج ارزش‌هایی از متون، منابع و مراجع معتبر، که مبنایی برای بنای سیاست‌های دفاعی محسوب می‌شود، نیاز به کارشناسانی خبره دارد. ضرورت بعدی، تولید نظریه‌های مناسب خط‌مشی‌های دفاعی است. نظریه‌ها، انسجام‌دهنده اجزای صاحب‌نقش در هر خط‌مشی هستند و روابط درونی و ارزش آنها را مشخص می‌کند. بر این مبنای رسیدن به راهبرد مناسب باید در مورد مباحث بنیادینی همچون تقدم «انسان بر فناوری یا برعکس»، «چگونگی بسیج نیروها و امکانات»، «بازدارندگی همه‌جانبه یا بخشی»، «محور قرار گرفتن تهدیدها یا توان‌مندی‌ها و یا هر دو» و... به نظریه‌پردازی پرداخت. تولید نظریه‌های بومی دفاعی از عهده افرادی با ذهنی فعال و منظم و آشنا با نظریه‌های معتبر در خصوص مباحث راهبردی - دفاعی و توانا در برقراری روابط منطقی بین اجزای مختلف و آگاه به ارزش‌های اصیل برمی‌آید.

سرانجام باید سیاست نهایی تدوین گردد. در واقع برآیند تعیین ارزش‌ها و بر مبنای آن، مشخص نمودن هدف‌ها، شیوه‌ها و ابزار در این مرحله تجلی می‌یابد. استخراج نهایی سیاست‌ها نیز مسئولیت افرادی است که قادر باشند بین ذهن و عین، و نظریه‌ها و واقعیات، ارتباط معنادار و منسجمی برقرار نمایند. این افراد همچنین باید دارای توانایی و فن مفصل‌بندی سیاست بوده و در عرصه اجرا نیز از تجربیات کافی برخوردار باشند.

بنابراین باید اذعان داشت که رسالت انجام این مهم بر عهده مدیرانی با ویژگی‌های فوق می‌باشد. با توجه به این مطلب که طی نمودن این فرایند نیازمند تخصص‌های گوناگون پژوهشی - اجرایی می‌باشد، که در اتاق‌های فکر واجد شرایط وجود دارد، به‌خوبی می‌توان از این ظرفیت اتاق‌های فکر در سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی بهره‌برداری نمود (Hjerppe, 28 May 2005).

۴-۳. توان آگاهی بخشیدن به جامعه

در شرایط کنونی جهانی، واقعیت این است که بدون همراهی جامعه، اجرای هیچ سیاست و راهبردی نمی‌تواند موفقیت‌آمیز باشد. یکی از شرایط مهم و لازم به‌منظور همراهی جامعه با سیاست‌های دولتمردان، آگاه نمودن افراد از مسائل و روندها و توجیه ضرورت‌های راهبرد اعلامی می‌باشد. درک هدف‌ها و سیاست‌ها می‌تواند تأثیر شگفت‌انگیزی در بسیج امکانات و افراد داشته باشد. اتاق‌های فکر با توجه به ماهیت و کارکردشان از مؤثرترین مراکزی خواهند بود که با استفاده از امکانات فراوان و ارائه تحلیل‌های مناسب و همسو با سیاستگذاری‌های انجام شده از سوی دولت و با انتشار نشریات و... می‌توانند عهده‌دار انجام این وظیفه خطیر شوند (Stone, 2004). در این مورد می‌توان به بنیاد هریتیج اشاره کرد. این بنیاد در حوزه رسانه‌ای از اعتبار قابل توجهی برخوردار است. این مؤسسه دارای روزنامه، مجله، رادیو و تلویزیون بوده و از سوی دیگر، وب‌گاه (سایت) آن بیش از ۵/۲۰۰/۰۰۰ بازدیدکننده داشته است. افزون بر آن در یک سال، ۶۳۷ جلسه توجیه سیاسی برای مسئولان حکومتی برگزار کرده است (McGann, 2007).

۴-۵. نخبه‌پروری اتاق‌های فکر

در عصر کنونی، سیاستگذاری در مورد مسائل فرامرزی بدون توجه به ابعاد تخصصی، هزینه‌بر بوده و عقلایی نمی‌باشد، بنابراین بهره‌گیری از کارشناسان در فرایند

سیاستگذاری و تصمیم‌سازی در دستورکار دولتمردان قرار گرفته است. در چنین شرایطی، اتاق‌های فکر به‌مثابه یک بازوی توانمند در تربیت و پرورش نیروی متخصص، جایگاه ویژه‌ای را کسب نموده‌اند. این موضوع یکی از شیوه‌های تأثیرگذاری اتاق‌های فکر بر سیاستگذاری‌های دفاعی محسوب می‌شود. در این باره می‌توان به افراد با نفوذی همچون ریچارد پرل، دونالد رامسفلد، پل ولفوویتز و داگلاس فیث اشاره کرد که همکاری‌های گسترده‌ای با مؤسسه «ایت‌پرپرایز» آمریکا داشته‌اند. تأثیر این افراد در حمله آمریکا به عراق غیرقابل انکار می‌باشد (امیری، تابستان ۱۳۸۴، ۹۷).

۶-۳. نقش آفرینی در دیپلماسی مسیر دوم^۱

از جمله کارکردهای اتاق‌های فکر در سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی، نقش آفرینی در دیپلماسی مسیر دوم است. بحث اصلی در این دیپلماسی آن است که در مواردی که اختلاف‌هایی میان دو یا چند کشور یا گروه بروز می‌کند، این اتاق‌های فکر با دعوت از طرفین اختلاف و یا گرایش‌های فکری - سیاسی مختلف به گفت‌وگو، در قالب برگزاری میزگردها و همایش‌های باز و یا بسته، نقش مهمی در آشنایی آنها با یکدیگر و ایجاد روابط مستقیم بین آنها ایفا می‌نمایند. این گونه روابط باعث نزدیکی دیدگاه‌ها شده و می‌تواند در حل و فصل اختلاف‌ها بسیار مؤثر باشد. از آنجا که در این محافل، مبنا قدرت نبوده بلکه منطق است، این نوع دیپلماسی در بسیاری از موارد موفقیت‌آمیز بوده است (Hass, Nov 2002).

در این رابطه می‌توان به این نمونه اشاره کرد. در دهه ۱۹۹۰ هند یکی از سلاح‌های هسته‌ای خود را آزمایش کرد. این اقدام برخی نگرانی‌ها را در میان مقام‌های چینی برانگیخت و مشکلاتی را در روابط دو کشور به وجود آورد. در همین زمان هیئتی از سوی یک اتاق فکر چینی که در حوزه روابط بین‌الملل فعال بود، سفری به هند نمود. این هیئت،

مجموعه دیدگاه‌های موجود در چین در مورد مقاصد دهلی‌نو از این اقدام و تصور تهدید پکن از آن را به طرف هندی منتقل کرد. این هیئت همچنین در سفر به هند با اتاق‌های فکر این کشور نیز ارتباط برقرار نمود. مجموع این اقدام‌ها نقش مؤثری در عادی شدن روابط چین و هند داشت (امیری، تابستان ۱۳۸۴: ۱۰۱). افزون بر آنچه گفته شد از دیپلماسی راه دوم، در راستای توسعه همکاری‌های امنیتی نیز استفاده می‌شود که تأثیر بسزایی بر سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی خواهد داشت. در جنوب شرق آسیا این تجربه وجود دارد. در این منطقه، مؤسسه‌هایی مانند مؤسسه مطالعات بین‌المللی و راهبردی مالزی، مرکز مطالعات بین‌المللی و راهبردی اندونزی، مؤسسه مطالعات امنیت و توسعه فیلیپین و مؤسسه امور بین‌المللی سنگاپور و اتحادیه مطالعات راهبردی و بین‌المللی آ.سه.آن، برای بحث پیرامون مسائل مختلف امنیتی با برگزاری همایش‌های منظم و میزگردها ایجاد شده است (Mack, 8-9 Nov 1993: 15).

۷-۳. ارائه طرح‌های جامع

پیش‌تر اشاره شد که سیاستگذاری و اتخاذ مؤثرترین تصمیم‌ها، در گرو مورد نظر قرار دادن عوامل متعدد و اثربخش گوناگون است. امروزه این فراوانی متغیرها به معضلی فراروی تصمیم‌گیران تبدیل شده است. از این‌رو اغلب آنها مراجعه و استفاده از دیدگاه‌های کارشناسان را، اصلی ضروری می‌دانند. اتاق‌های فکر این قابلیت را دارند که طرح‌های جامعی به خصوص در حوزه مسائل دفاعی - امنیتی، که ویژگی آنها، تحلیل همه‌جانبه موضوع و ارائه راهکارهای همه‌جانبه است، ارائه دهند. بدیهی است در پذیرش چنین طرح‌هایی، دستگاه‌های دولتی کمترین میزان مقاومت را از خود نشان می‌دهند. عملکرد مؤسسه ابتکار آمریکا برای تحقیق در سیاستگذاری عمومی^۱ نمونه‌ای در این مورد می‌باشد. مؤسسه یادشده از اولین مؤسسه‌های آمریکایی بود که حمله نظامی به عراق را توصیه کرد و

مفهوم «تغییر رژیم» را در مورد عراق و برخی از کشورهای دیگر مطرح کرد. گفتنی است که این مؤسسه در ۴ اکتبر ۲۰۰۴ همایشی دربارهٔ عراق پس از صدام برگزار کرد که در آن برنارد لوئیس^۱، شرق‌شناس معروف انگلیسی، بر ضرورت از سرگیری قالب جدیدی از استعمار غربی در خاورمیانه تأکید کرد. لوئیس، عمده‌ترین متفکر غربی امور خاورمیانه است که تمام پیروان محافظه‌کاران جدید و قدیم، ایده‌های وی در مورد ضددموکراتیک بودن ساختاری خاورمیانه و لزوم تغییر - حتی با زور - توسط غرب را دنبال می‌نمایند. همچنین این مؤسسه با انتشار مطلبی از توماس دانلی^۲ که از طراحان و مدافعان رهنامه (دکترین) پیشدستی جرج بوش می‌باشد، نقش مهمی در انتخاب این راهبرد از سوی کاخ سفید داشته است (Donnelly, 1 Feb 2005). برخی دیگر از اتاق‌های فکر در آمریکا نیز دارای چنین ظرفیت‌هایی می‌باشند. برای مثال به گفتهٔ رونالد آسموس (از صاحب‌نظران مؤسسه رند)، اتاق‌های فکر آمریکا (به‌ویژه رند) نقشی مهمی در مورد ایدهٔ «گسترش ناتو» در اوایل دههٔ ۱۹۹۰ ایفا نمودند (ریچ، آسموس و اسپرینگ، تابستان ۱۳۸۴: ۶۴-۷۱).

۳-۸. توجه به آینده

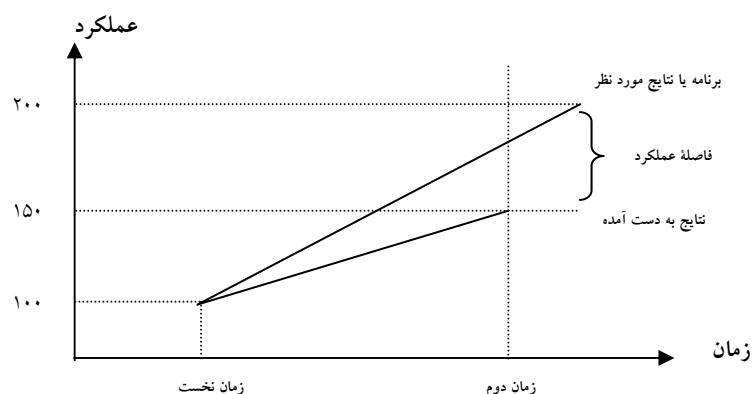
از مبانی و مبادی غیرقابل انکار و مؤثر در سیاستگذاری دفاعی - امنیتی، آینده‌پژوهی است، که یکی از وظایف اصلی اتاق‌های فکر قلمداد می‌شود. بر مبنای «روش» آینده‌پژوهی، اتاق‌های فکر صاحب‌نقش در حوزهٔ تصمیم‌سازی، باید روندهای بلندمدت جهانی (۲۰-۲۵ ساله)، شرایط منطقه‌ای میان مدت (۱۰-۱۵ ساله) و وضعیت ملی را به لحاظ نیازهای راهبردی به طور واقعی و بر مبنای سناریوهای مختلف برآورد نموده و آنها را دست‌مایهٔ سیاستگذاری بهینه و گزینش گزینه‌های مناسب قرار دهند. آینده‌پژوهی، روشی برای استفاده از نیمهٔ مثبت هر بحران یعنی فرصت، و دفع یا تقلیل نیمهٔ منفی آن یعنی تهدید است. آینده‌پژوهی اتاق‌های فکر ضمن آنکه مانع از غافلگیری

1. Bernard Lewis
2. Thomas Donnelly

راهبردی شده و استفاده از بیشتر از فرصت‌ها را ممکن می‌سازد، از راهنماهای تعیین‌کننده در سیاستگذاری دفاعی - امنیتی است (عسگری، پاییز ۱۳۸۲: ۷۵-۱۰۱).

۳-۹. توان ارزیابی سیاست‌های دفاعی

یکی از الزام‌های کارآمدتر شدن سیاستگذاری دفاعی - امنیتی، ارزیابی سیاست‌های اعمالی است. در مورد ضرورت ارزیابی سیاستگذاری دفاعی می‌توان گفت که در بسیاری از مواقع، زمانی که سیاست‌های گذشته را مورد بررسی قرار می‌دهیم متوجه شکافی بین نتایج مورد نظر و نتایج به دست آمده می‌شویم که به آن «فاصله عملکرد» اطلاق می‌شود.

نمودار ۱. نمودار فاصله عملکرد

با وجود آنکه امروزه ارزیابی سیاستگذاری دفاعی به واسطه روندهایی همچون «افزایش پیچیدگی در عوامل محیطی»، «دشوارتر و کم‌دقت‌تر شدن پیش‌بینی آینده»، «افزایش متغیرها» و «کاهش یافتن دوره زمانی اجرای سیاست‌ها (کوتاه شدن فرصت‌ها به لحاظ زمانی)» دشوارتر از گذشته شده است، ولی این مشکلات نمی‌توانند از ضرورت این ارزیابی بکاهند؛ چرا که ارزیابی خط‌مشی‌های اعلامی و اجرایی دفاعی می‌تواند ضریب کارایی آنها را افزایش دهد. اصلاح‌نگری و اصلاح‌پذیری، لازمه رشد و ترقی است. تصمیم‌سازان گاهی اوقات، به دلیل جایگاه شغلی و یا مشغله‌های فراوان کاری،

توجه کمتری به این موضوع دارند. از این رو اتاق‌های فکری که به دولت وابسته نبوده و مستقل هستند، با فراغ بال بیشتری می‌توانند سیاست‌های طراحی شده و راهبردهای اجرا شده را مورد مطالعه، بررسی، نقد و ارزیابی قرار داده و در راستای اصلاح آنها، پیشنهادهاتی را ارائه نمایند (Xufeng, 19 Oct 2006). بنابراین عدم وابستگی/پیوستگی و وامدار بودن در عین دلبستگی به دولت می‌تواند یکی از ویژگی‌های اساسی مراکز پژوهشی باشد. برآیند چنین شرایطی، در بیان دیدگاه‌های اصلاحی و تسریع در حرکت رو به رشد جامعه و تحقق وضعیت دفاعی مطلوب خواهد بود.

۴. اتاق‌های فکر و سیاستگذاری دفاعی - امنیتی در ج.ا. ایران

در جمهوری اسلامی نیز مانند سایر دولت‌ها، سیاستگذاری (در حوزه‌های دفاعی و غیردفاعی) مورد توجه و استفاده می‌باشد. بی‌شک زمانی این سیاستگذاری‌ها بیشترین اثربخشی را به همراه خواهد داشت که بر پایه شناخت و آگاهی علمی و واقعی از مسئله، امکانات، شرایط و راه‌حل‌های ممکن/مطلوب ابتناء یافته باشد. رسیدن به این سطح از سیاستگذاری، به تعبیر مقام معظم رهبری، نیازمند جنبش نرم‌افزاری است. «دانشگاه باید بتواند یک جنبش نرم‌افزاری همه‌جانبه و عمیق در اختیار این کشور و این ملت بگذارد، کسانی که اهل کار و تلاش هستند، با پیشنهادها و با نوآوری‌های علمی خودی بتوانند بنای حقیقی یک جامعه آباد و عادلانه مبتنی بر تفکرات و ارزش‌های اسلامی را بالا برند» (بیانات مقام معظم رهبری ...، ۱۳۷۹/۱۲/۹).

در یک کلام، معظم‌له تولید علم و اقتدار علمی را بن‌مایه جنبش نرم‌افزاری می‌دانند (بیانات مقام معظم رهبری ...، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹). ایشان یکی از سازوکارها و لوازم نیل به این مهم را ایجاد اتاق‌های فکر معرفی نمودند. رهبر فرزانه انقلاب در دیدار گروهی از فرهنگیان اظهار داشتند:

«آموزش و پرورش برای حل مسائل اساسی خود به اتاق فکر احتیاج دارد»

(بیانات مقام معظم رهبری ...، ۱۳۸۴/۲/۱۲).

هر چند این بحث در دیدار ایشان با گروهی از فرهنگیان مطرح شد، ولی پُر واضح است تأکید معظم‌له تنها محدود به این قشر نبوده و از این ایده در عرصه‌های دیگر به‌خصوص عرصه دفاعی نیز می‌توان و باید استفاده کرد. بنابراین بهره‌گیری از اتاق‌های فکر به ویژه در فرایند سیاستگذاری، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

از سوی دیگر با ابلاغ سند چشم‌انداز بیست ساله کشور و لزوم توسعه پایدار و دانایی‌محور، دولت باید بیش از گذشته بر توسعه و استفاده از توانمندی‌های فکری و پژوهشی متمرکز گردد. بی‌شک شالوده جنبش نرم‌افزاری انجام مطالعات و تحقیقات گسترده به‌ویژه کاربردی است. شرایط پیچیده ملی و لزوم حرکت شتابان به سمت توسعه همه‌جانبه کشور، دولتمردان را بیش از پیش ملزم به تعامل و استفاده از توانمندی‌های موجود در اتاق‌های فکر می‌سازد. اتاق‌های فکر نیز به عنوان سازوکار عملی انجام مطالعات و تحقیقات کاربردی و مشاوره‌ای باید با اتخاذ رویکردهای بومی و متناسب با نیازها و دغدغه‌های کشور، گام‌هایی مثبت و سازنده در راستای تولید علم بردارند. البته واقعیت‌های موجود بیانگر آن است که هر چند اتاق‌های فکر در کشورمان عمر چندانی ندارند، ولی به نسبت این سابقه و تجربه محدود، اثرگذاری و نقش‌آفرینی‌های قابل توجهی داشته‌اند. در ادامه اشاره‌هایی به برخی از کارکردهای این اتاق‌های فکر در سیاستگذاری‌های دفاعی خواهد شد.

۱-۴. فرهنگ‌سازی

به طور کلی یکی از کارکردهای اصلی و عمده اتاق‌های فکر، فرهنگ‌سازی است. تولید ادبیات قابل فهم و نشر و ترویج آن از مهم‌ترین راهکارهای فرهنگ‌سازی به شمار می‌آید. مراکز تحقیقاتی کشورمان به‌ویژه مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی، مؤسسه

مطالعاتی ابرار معاصر تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی و مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت با انتشار کتاب‌ها و نشریه‌های گوناگون و برگزاری نشست‌های تخصصی، سهم قابل توجهی در غنا بخشیدن به ادبیات راهبردی کشور داشته و نقش مهمی را در فرهنگ‌سازی در این حوزه ایفا نموده‌اند. این فرهنگ‌سازی باعث ایجاد فهم مشترک بین نخبگان فکری با یکدیگر از یک سو و با نخبگان اجرایی از سوی دیگر شده است. البته فضای عمومی کشور نیز تحت تأثیر این فرهنگ‌سازی‌ها قرار دارند. بی‌شک تعامل بهتر نخبگان و مردم با دولتمردان باعث همراهی بیشتر با نظام شده و راهبری بهتر امور به‌ویژه در برنامه‌های دفاعی - امنیتی می‌گردد و شرایط سیاستگذاری را تسهیل می‌نماید.

۲-۴. آگاهی‌بخشی به مدیران و فرماندهان

اتاق‌های فکر به لحاظ ماهیتی، پژوهش‌محور هستند. این پژوهش‌محوری از راه‌هایی همچون «انجام پروژه‌های تحقیقاتی»، «چاپ و انتشار کتاب و نشریه» و «برگزاری همایش‌ها و هم‌اندیشی‌ها»، تحقق و فعلیت می‌یابد. بدیهی است که نتیجه و برآیند این فعالیت، آگاهی‌بخشی نه تنها با تألیف مقاله‌ها و تحلیل‌هایی در مورد سیاست‌ها و راهبردهای دشمن، تحولات و روندها و طرح موضوع‌ها و ایده‌های بدیع می‌باشد، بلکه با ترجمه کتاب‌ها و مقاله‌های معتبر منتشره در خارج از کشور، زمینه و بستر مناسبی برای آگاهی مسئولان از دیدگاه‌های موجود در خارج از کشور درباره شرایط داخلی و مسائل نیروهای مسلح ایجاد می‌کند. بدیهی است اگر چاپ و انتشار این مطالب همراه با نقد و ارزیابی دیدگاه مطرح شده باشد، بسیار مفیدتر خواهد بود. چاپ و انتشار نشریه «ترجمان دفاعی» در مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی از جمله این موارد است. این آگاهی‌بخشی، تأثیر قابل ملاحظه‌ای برای سیاستگذاری بهتر خواهد داشت.

۳-۴. پرورش ایده‌های مطرح شده از سوی فرماندهی معظم کل قوا

بدون شک مقام معظم رهبری از عالی‌ترین سطح بیش برخوردار است. از این رو ایده‌ها و طرح‌های ارائه شده از جانب ایشان به منزله‌ٔ اُس و اساس سیاستگذاری‌ها، نیازمند انجام تحقیقات می‌باشد تا بتوان از رهگذر پرورش آن ایده‌ها به سیاست‌های عملی و راهکارهای مؤثر و راهگشای اجرایی رسید. در این راستا اتاق‌های فکر قادرند جایگاه مناسبی را به خود اختصاص دهند. در این رابطه می‌توان به اقدام‌های «مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی» اشاره کرد که برای مثال با برگزاری چندین نشست تخصصی و اختصاص یک شماره از فصلنامه «راهبرد دفاعی» (منتشرهٔ آن مرکز)^۱ سهم قابل توجهی در پرورش و انتشار ایده «اتاق‌های فکر» برعهده داشت.

۴-۴. ارائه نظرات کارشناسی ویژه

اتاق‌های فکر، محل نقش آفرینی متخصصان بوده و کانونی برای ظهور و بروز دیدگاه‌های کارشناسی می‌باشد. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به عنوان یک اتاق فکر دارای کارکردهای گوناگون است که یکی از آنها ارائه نظرات کارشناسی به مفهوم دقیق کلمه است. مجلس شورای اسلامی یکی از مراکز سیاست‌سازی است. به طور معمول اگر قرار باشد طرحی از سوی نمایندگان در حوزه‌های گوناگون به‌ویژه عرصهٔ دفاعی به تصویب برسد و یا لایحهٔ ارسال شده از سوی دولت مورد بررسی و ارائهٔ نظر قرار گیرد، این مرکز دیدگاه کارشناسی خود را در آن مورد اعلام می‌نماید. در برخی موارد نیز دولت یا یکی از وزارتخانه‌ها به برخی مراکز نظیر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه موضوع ویژه‌ای را برای تهیه مطلب یا اعلام نظر اعلام می‌نمایند. این دیدگاه‌های کارشناسی نیز یکی از روش‌های اثرگذاری اتاق‌های فکر در فرایند سیاستگذاری است.

۱. فصلنامهٔ راهبرد دفاعی، سال سوم، شماره ۸، تابستان ۱۳۸۴.

۵-۴. آینده پژوهی

بیشتر اشاره گردید که یکی از وظایف عمده اتاق‌های فکر، آینده‌پژوهی است. در خلال سال‌های اخیر که مقوله آینده‌پژوهی در کشورمان مورد اقبال قرار گرفته، برخی از اتاق‌های فکر، فعالیت‌های خود را معطوف به این موضوع نموده‌اند. در این خصوص می‌توان به «مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی» اشاره کرد. این مرکز به عنوان تنها اتاق فکر رسمی در حوزه‌های آینده‌پژوهی، با خلق چشم‌انداز و تولید نظریه برای شکل بخشیدن به آینده مطلوب و ترویج فرهنگ امید در تابستان ۱۳۸۳ در مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی شکل گرفته است. این مرکز در صدد است با نواندیشی، آینده‌اندیشی، و خلق چشم‌انداز مطلوب و بیان آن برای نخبگان جامعه، نقش مؤثری در شکل بخشیدن به آینده و سیاستگذاری‌های دفاعی - امنیتی داشته باشد.

همچنین مرکز آینده‌پژوهی به عنوان رصدخانه علوم و فناوری‌های دفاعی عمل می‌کند. این رصدخانه، سپهر جهانی علوم و فناوری را برای کشف آخرین پیشرفت‌ها و تحولات تحت نظر دارد و نشانه‌های تغییر را ردیابی و آشکار ساخته و با تحلیل داده‌ها و اطلاع‌رسانی به‌موقع، فرماندهان، سیاستگذاران و مدیران ارشد را در جریان آخرین تحولات قرار می‌دهد. بدیهی است این روند، سهم فراوانی در سیاستگذاری‌های کارآمد دفاعی خواهد داشت و به این ترتیب ضمن جلوگیری از غافلگیری راهبردی، با تصمیم‌گیری مناسب، تهدیدهای آینده به فرصتی برای شکوفایی کشور تبدیل می‌شود.

۶-۴. نظریه‌پردازی در حوزه دفاعی

دفاع کارآمد و اثربخش، نیازمند ابزار و سازوکارهای ویژه‌ای است. از جمله این ابزارها، نرم‌افزارها هستند که «نظریه دفاعی» از مهم‌ترین اجزای آن به شمار می‌آید. نظریه، انسجام‌بخش فعالیت‌ها بوده و به آنها شکل و ماهیت می‌دهد. تغییر و تحولات کمی و کیفی در ساختارهای دفاعی - امنیتی برپایه نظریه‌های دفاعی پی‌ریزی می‌شوند.

در شرایط کنونی، رویکرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، دفاع ناهمگون است که بی‌شک از ارکان و مؤلفه‌های تعیین‌کننده آن، «رهنامه موزائیکی»^۱ است. در راستای حرکت به سوی این رهنامه، تغییرات ساختاری گسترده‌ای در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایجاد شده است.

سردار محمدعلی جعفری، فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، در تشریح تغییرات ساختاری در سپاه پاسداران اظهار داشته‌اند:

«تغییرات ساختاری در سپاه با هدف تقویت توان رزم و بالا بردن آمادگی‌های دفاعی در نیروی زمینی و مقاومت انجام شده است. از مهم‌ترین ابعاد این تغییرات تشکیل ۳۱ سپاه استانی کشور است... با تشکیل و فعال شدن ۳۱ سپاه استانی، تعامل بین نیروی زمینی و نیروی مقاومت بسیج تقویت شده و آمادگی و توانمندی‌های یگان‌های رزم و گردان‌های بسیج در صحنه‌های مأموریت‌های سپاه بیش از پیش ارتقا خواهد یافت» (Alfoneh, Sep 2008).

نکته بسیار حائز اهمیت آن است که بدون تردید در وقوع این تغییرات، ریاست سردار جعفری بر مرکز تحقیقات راهبردی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تأثیرگذار بوده است. بنابراین، کارکرد نظریه‌پردازی این اتاق‌های فکر در حوزه دفاعی به‌ویژه در بحث سیاستگذاری به خوبی مشخص گردید.

۷-۴. گسترش همکاری‌ها و اعتماد آفرینی

همان‌گونه که بیان گردید «دیپلماسی مسیر دوم» یکی از شیوه‌های اثرگذاری اتاق‌های فکر بر سیاستگذاری دفاعی است. در جمهوری اسلامی برخی از اتاق‌های فکر از ظرفیت قابل توجهی در این زمینه برخوردارند. در این رابطه می‌توان به «مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی» اشاره کرد که با توجه به جایگاه مرتبط بلافاصل با فرماندهی معظم کل قوا و

پیوستگی آن به ستادکل نیروهای مسلح جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. این اتاق فکر می‌تواند با برقراری روابط و ایجاد همکاری با اتاق‌های فکر سایر کشورها، زمینه‌های همکاری را شناسایی و بستر مناسبی را برای گسترش و تعمیق روابط دفاعی - امنیتی دولت‌ها فراهم نماید. بدیهی است این تعامل‌ها می‌تواند در ایجاد فهمی مشترک در طرفین و اعتمادآفرینی نقش حائز اهمیتی را ایفا کند. ارزش تحقق این مهم زمانی روشن می‌شود که به یاد داشته باشیم یکی از دغدغه‌های جدی سیاستگذاری دفاعی، نحوه برداشت سایر بازیگران، از سیاست‌های آن دولت می‌باشد. در ادبیات راهبردی بحثی با عنوان «معما یا محظور امنیت» مطرح است که ریشه آن می‌تواند در بی‌اعتمادی ناشی از برداشت‌های نادرست از نیت و اقدام‌های یک کشور باشد. بنابراین مشخص می‌شود که اقدام‌های سنجیده یک اتاق فکر تا چه حد می‌تواند بر سیاستگذاری‌های دفاعی مؤثر واقع شود.

۸-۴. نیازسنجی و پاسخگویی به آنها

اتاق‌های فکر در کشورمان با مخاطبان فراوانی تعامل و ارتباط دارند. در بیشتر مواقع، این تعامل و ارتباط منجر به آشنایی اتاق‌های فکر با نیازهای آنها می‌شود. این آشنایی به نیازها، کمک قابل ملاحظه‌ای به هدفمند شدن تحقیقات در اتاق‌های فکر نموده و تلاش برای پاسخگویی به این نیازها را در دستورکار مطالعاتی آنها قرار می‌دهد. بی‌تردید این نوع از تحقیقات اتاق‌های فکر که به ساختار و مراکز تصمیم‌گیری ارسال می‌گردد، نقش تعیین‌کننده‌ای در فرایند سیاستگذاری کارآمدتر به‌خصوص در امور دفاعی ایفا می‌کند.

۹-۴. پویایی بخشی به صنایع دفاعی

واقعیت آن است که پویایی بخش دفاع به خصوص در حوزه صنعت و فناوری وابسته به سیاستگذاری‌های دفاعی است. اتاق‌های فکری همچون «دفتر سیاست‌پژوهی

فناوری دفاعی»، دفاتر مطالعات استراتژیک ساصد، باتری سازی نیرو، صالیان و ... با توجه به شناخت کافی از شرایط و امکانات، ضمن تبیین وضع موجود (به لحاظ کمبودها/موانع و مقدرات/ظرفیت‌ها)، با مطالعه تحولات فناورانه در عرصه صنعت دفاعی، آینده‌ای مطلوب را ترسیم و شیوه‌های دستیابی به آن را نیز مشخص نموده‌اند. بدون تردید ایجاد چشم‌انداز روشن می‌تواند به سیاستگذاری‌ها جهت داده و سمت‌وسوی خاصی را به برنامه‌های مراکز و صنایع دفاعی کشور بدهد. تحقیقات این قبیل اتاق‌های فکر در راستای شناسایی کشورهای فعال در عرصه صنایع و فناوری‌های دفاعی (جهت مرتفع نمودن نیازها)، بازاریابی برای محصولات صنایع دفاعی کشور، شناخت و بهره‌گیری از فناوری‌های دومانظوره و ... بسیار قابل استفاده بوده و افق‌های وسیعی را فراروی سیاستگذاران دفاعی به وجود آورده است.

۱۰-۴. کاربردی نمودن دانش ضمنی فرماندهان

یکی از لوازم سیاستگذاری دفاعی کارآمد، بهره‌گیری از تجارب گذشته است. یکی از منابع تجربه، فرماندهان دوران جنگ می‌باشند. ذهن فرماندهان دارای اندوخته‌های بسیار پرارزشی است که می‌توان آن را «دانش راهبردی» نامید. این نوع از دانش را «دانش ضمنی» (یا دانش شفاهی) می‌نامند که استفاده از آن می‌تواند کمک شایان توجهی به افزایش مطلوبیت سیاستگذاری‌های دفاعی نماید. در کشورمان مرکز «مطالعات و تحقیقات جنگ» و «پژوهشکده دفاع مقدس» از جمله اتاق‌های فکری هستند که از راه انجام مصاحبه‌های تخصصی و علمی با فرماندهان دوران دفاع مقدس، ضمن تبدیل دانش ضمنی آنها به دانش صریح (دانش مکتوب) (Gandhi, 2004: 368-81)، زمینه انباشت و انتقال تجارب آنها را فراهم کرده و به این وسیله، منبعی الهام‌بخش را به وجود می‌آورند که سیاست‌پردازان می‌توانند از آنها درس‌های لازم را برای سیاستگذاری دفاعی مؤثر بگیرند (عسگری، شهریور ۱۳۸۸: ۲۶-۳۷).

نتیجه گیری

اتاق‌های فکر به مثابه نوع خاصی از نهادهای بشری از رهگذر برخی ضرورت‌های واقعی، یعنی ضرورت یافتن راه‌حل‌های بهینه برای مسائل و مشکلات موجود در جوامع انسانی، و به عنوان لازمه دوران پیچیدگی امور و تخصصی شدن فعالیت‌ها، ظهور یافتند و در خلال چند دهه دگرذیسی، با هدف تطبیق با شرایط متحول‌شونده بیرونی و پاسخ‌گویی مؤثرتر به نیازهای افراد در جوامع مختلف، اشکال گوناگونی یافتند.

ظرفیت موجود در اتاق‌های فکر به حدی است که در صورت فعلیت یافتن قادر خواهد بود در مقام یک مشاوره علمی - اجرایی همواره در خدمت تصمیم‌سازان جامعه قرار گیرند. همان گونه که اشاره شد دامنه این کمک‌ها بسیار وسیع است، ولی به نظر می‌رسد با توجه به اینکه مقوله دفاع از جمله هدف‌هایی است که دارای بالاترین مطلوبیت برای هر جامعه‌ای می‌باشد، بنابراین مهم‌ترین کمک این مراکز می‌تواند به فرایند سیاستگذاری دفاعی باشد. استفاده از توانمندی‌های اتاق‌های فکر موجب استفاده بهینه از شرایط، فرصت‌ها، منابع و زمان می‌شود، انطباق‌پذیری سیاست‌ها با مقتضیات زمانی و مکانی افزایش می‌یابد، و در نهایت شاهد دفاعی همه‌جانبه و امنیتی پایدار خواهیم بود. در رابطه با افزایش اثرگذاری اتاق‌های فکر، برخی پیشنهادها ارائه شده است که در ادامه به یکی از آنها اشاره می‌شود.

واقعیت آن است که مدیریت بر امور مطالعاتی - تحقیقاتی بر مبنای شیوه‌ها، ساختارها و تفکرات سنتی قرین موفقیت نخواهد بود (چین و ترایانویس، ۱۳۷۶)، بنابراین نیاز به ساختارهای مدیریتی نوین، امری محسوس تلقی می‌شود. در پرتو این نیاز و در کنار آشکار شدن ظرفیت‌های بسیار زیاد فناوری‌های ارتباطی/اطلاعاتی، نوع خاصی از ساختارها و شیوه نوینی از مدیریت مطرح گردیده است. این ساختارهای نوین از انعطاف‌پذیری بالاتری برخوردار بوده و با آن بهتر می‌توان از ظرفیت منابع انسانی خود بهره‌مند شد. در این شیوه مدیریتی که بسیار رقابت‌پذیر است، اعتماد و همکاری افزایش می‌یابد. این ویژگی‌ها در سازمان‌های مجازی تبلور یافته است. این سازمان‌ها با کاهش فعالیت‌های غیرمحوری خود

و واگذاری آنان به بنگاه‌هایی که قادر به انجام بهتر و مقرون به صرفه‌تر آنان هستند، شبکه‌ای از همکاران را شکل داده و ضمن تمرکز بر فعالیت اصلی خود، تنها به مدیریت ارتباطات با رعایت ملاحظات امنیتی می‌پردازند. سازمان‌های مجازی، ماهیتی شبکه‌ای دارند و از منابع فکری و غیرفکری و توانمندی‌های مختلف موجود، به گونه‌ای هم‌افزا بهره‌مند می‌شوند، ضمن اینکه استقلال بخش‌های همکار به طور کامل حفظ می‌گردد. همچنین قانون «مت کالف» می‌گوید که ارزش افزودن یک «گره» به شبکه، با بزرگ‌تر شدن شبکه به گونه‌ای تصاعدی افزایش می‌یابد. بنابراین به مرور و با رشد شبکه‌ها، توانمندی و ارزش آنان به گونه‌ای تصاعدی افزایش می‌یابد. به اعتقاد برخی کارشناسان، افزایش ضریب بهره‌وری از ظرفیت‌های اتاق‌های فکر در سیاستگذاری دفاعی منوط به شبکه‌سازی اتاق‌های فکر دفاعی است. به باور آنها از آنجا که تصمیم‌های کلان و راهبردی بخش دفاع، ماهیتی چندرشته‌ای دارند، یکپارچه‌سازی مراکز فکری پراکنده موجود در کشور، ما را به گونه‌ای سریع‌تر و بهره‌ورتر موفق به آزادسازی این ظرفیت‌ها و بهره‌برداری از آنان خواهد نمود.

در این راستا، ایجاد یک سازمان مجازی با عنوانی همچون «اندیشگاه دفاعی» که از دو بخش اصلی «صف» و «ستاد» تشکیل شده باشد، ضروری به نظر می‌رسد. بخش ستاد واحد کوچکی است که به هماهنگ‌سازی و پشتیبانی از بخش «صف» در جهت پاسخ‌گویی به نیازهای بخش دفاعی خواهد پرداخت. بخش ستاد به توزیع مسائل و امور در شبکه و گردآوری ایده‌ها و پاسخ‌ها و به اشتراک‌گذاری دانش و تجربیات موجود مبادرت خواهد نمود. شبکه شکل گرفته (صف) نیز از دو بخش تشکیل می‌گردد: مراکز و سازمان‌های مطالعات راهبردی دفاعی (وابسته یا غیروابسته) موجود، و در بخش دیگر، همه سازمان‌ها و افرادی که در حوزه‌های مرتبط و مورد نیاز، به فعالیت مشغول هستند (که اغلب در حوزه مسائل دفاعی مشغول به کار نیستند). بخش کوچکی از این سازمان، «واقعی» و بخش عمده آن، یک «سازمان مجازی» خواهد بود

منابع و مآخذ

۱. منابع فارسی

۱. آلیسون، گراهام (۱۳۶۴)، *شیوه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی*، ترجمه منوچهر شجاعی، تهران، امیرکبیر.
۲. امیری، مهدی (تابستان ۱۳۸۴)، جایگاه اتاق‌های فکر در تدوین سیاست خارجی، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال سوم، شماره هشتم.
۳. برقی، سیدرضا (زمستان ۱۳۷۶ و بهار ۱۳۷۷)، ارتباط با پژوهش و تأثیر آن بر تصمیم‌گیری، *فصلنامه دانش مدیریت*، شماره ۴۰ و ۳۹.
۴. بیانات مقام معظم رهبری در جمع دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر (۱۳۷۹/۱۲/۹).
۵. بیانات مقام معظم رهبری در جمع فرهنگیان و معلمان استان کرمان (۱۳۸۴/۲/۱۲).
۶. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مسئولان، استادان و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع) (۱۳۸۴/۱۰/۲۹).
۷. جین، آر.کی. و ترایانویس، اج. سی (۱۳۷۶)، *مدیریت بر مدیریت‌ناپذیر*، ترجمه مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، تهران، ناشر مترجم.
۸. ریچ، مایکل، آسموس، رونالد و اسپرینگ، بیکر (تابستان ۱۳۸۴)، تأثیرگذاری اتاق‌های فکر بر امور نظامی، ترجمه سیدرضا میرطاهر، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال سوم، شماره ۸.
۹. سیف‌زاده، حسین (۱۳۷۵)، *مبانی و مدل‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی*، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۱۰. صالحی‌اصل، علی‌حسین و میرزاامینی، محمدرضا (تابستان ۱۳۸۴)، درآمدی بر اتاق‌های فکر دفاعی، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال سوم، شماره هشتم.
۱۱. عسگری، محمود (پاییز ۱۳۸۲)، ماهیت و آثار راهبردی آینده‌پژوهی، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال اول، شماره اول.
۱۲. عسگری، محمود (شهریور ۱۳۸۸)، منابع و رویکردهای استخراج درس‌های نظامی، *ماهنامه اطلاعات راهبردی*، شماره ۷۶.

۲. منابع انگلیسی

1. Abelson, Donald (1996), *Think Tanks and their Role in US Foreign Policy*, Britain: McMillan Press.
2. Abelson, Donald (2002), *Do Think Tanks Matter's*, Canada, McGill-Queen's University Press.

3. Alfonch, Ali (Sep 2008), What do Structure Changes in the Revolutionary Guards Mean?, available at www.aei.org.
4. Asmus, Roland (November 2002), Having an Impact: Think Tanks and the Nato enlargement debate, *Electronic Journal of the U.I Department of State*, vol 7, No 3.
5. Demes, Pavol (2009), The Role of Think Tank in Shaping EU Policies, available at www.euroesworld.org.
6. Donnelly, Thomas (1 Feb 2005), *The Underpinnings of Bush Doctrine*, National Security outlook, available at: www.aei.org.
7. Gandhi, S (2004), Knowledge Management and Reference Services, *The Journal of Academic Librarianship*, Vol. 30, No. 5.
8. Hass, Richard (Nov 2002), Think Tank and U.S Foreign Policy, *Electronic Journal of the U.S Department of State*, vol 7, No. 3.
9. Hjerpe, Reino (28 May 2005), How Think Tanks Can Contribute to an Effective Policymaking, available at www.esri.gov.JP/en/workshop/050528/session3-e.pdp?.
10. Mack, A (8-9 Nov 1993), Dialogs for Defence, *Asia-Pacific Defence Reporter*, vol 19.
11. McGann, James (2007), Global Trends in Think Tank and Policy Advices, p 2. available at www.fpri.org.
12. McGann, James (2007), *Think Tanks and Policy Advice in the United States*, New York, Routledge.
13. Murray, Georgina and Douglas Pacheco (May 2000), "Think Tanks in the 1990s", Based on an Article Entitled "The Economic Liberal Ideas Industry: Australasian Pro-Market Thinks Tank in the 1990's", *Journal of Social Issue*.
14. Ranquet, Robert (Winter 1997), Think Tanks and the National Security Strategy Formulation Process: A Comparison of Current American and French Patterns, *Acquisition Review Quarterly*.
15. Rich, Andrew (2004), *Think Tanks, Public Policy, the Politics of Expertise*, New York, Cambridge Universirt Press.
16. Rich, Michael (November 2002), RAND: How Think Tanks Interact with the Military, *Electronic Journal of the U.S Department of State*, vol 7, No 3.
17. Simon, Herbert (1960), *The Science of Management Decision*, New York, Wiley.
18. Smallman, Lawrence (4 April, 2003), US Think Tanks and Post-War Iraq, available at: www.daneprairie.com.
19. Spring, Baker (November 2002), The Heritage Foundation: Influencing the Debate on Missile Defense, *Electronic Journal of the US Department of State*, vol 7, No 3.
20. Steinbruner, John (1974), *The Cybernetic Theory of Decision: New Dimensions of Political Analysis*, Princeton, Princeton University Press.
21. Stone, Diane (2004), Recycling Bins, Carbage Cans or Think Thank?, available at: www.ceu.hu/cps/res/res - Knownet-Treemyths-pdf.
22. Xufeng, ZHU (19 Oct 2006), China's Think Tanks: Roles and Characteristics, *EAI Backgrand Brief*, No 306.